

Vīrusa COVID-19 izplatība un tā ierobežošanai valsts noteiktie ierobežojumi, kā arī ar to saistītie notikumi pasaulē ir izraisījuši straujas izmaiņas tautsaimniecībā un civiltiesiskajā aprītē. Minētie apstākļi dažādām personām ir radījuši grūtības vai neiespējamību izpildīt uzņemtas saistības. Līdz ar to šobrīd aktualizējies ir jautājums par to, vai minētie notikumi ir uzskatāmi par nepārvaramas varas apstākļiem civiltiesiskās attiecībās.

Ievērojot minēto, Tieslietu ministrija ir sagatavojusi viedokli par ārkārtējo situāciju, nepārvaramu varu un to ietekmi uz civiltiesiskām attiecībām, kas balstīts uz privātpersonu iesniegumos uzdotajiem jautājumiem par šo tematu. Vienlaikus jāvērs uzmanība, ka Tieslietu ministrija ir izpildvaras institūcija, kuras kompetencē neietilpst oficiāla tiesību normu iztulkošana. Tādēļ šī informācija ir Tieslietu ministrijas viedoklis, kas nav saistošs citām personām. Tas ir, nevienai personai nav pienākuma piekrist Tieslietu ministrijas viedoklī paustajiem apsvērumiem.

Vai Ministru kabineta 2020. gada 12. marta rīkojums Nr. 103 "Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu" ir uzskatāms par nepārvaramas varas apstākli civiltiesiskās attiecībās?

Tieslietu ministrijas ieskatā ārkārtējās situācijas izsludināšana pati par sevi nekonstituē nepārvaramas varas apstākļus jebkādas civiltiesiskās attiecībās, lai arī ārkārtējās situācijās laikā noteiktie ierobežojumi var radīt nepārvaramas varas apstākļus konkrētu saistību izpildē, kur tieši noteiktie ierobežojumi padara noteiktu saistību izpildi neiespējamu. Vienlaikus Tieslietu ministrijas ieskatā nepārvaramas varas tiesiskās sekas nav uzskatāmas par atbrīvošanu no saistībām, kā arī tās nepieļauj iedzīvošanos uz citas personas rēķina, bet dažādas saistības ietekmē dažādos veidos. T.i., nepārvaramas varas esamība ārkārtējās situācijas kontekstā nav absolutizējama. Tāpat arī nepārvaramas varas esamība nenozīmē, ka jebkādas saistības var vienkārši nepildīt.

Tieslietu ministrijas ieskatā vispirms ir noskaidrojams nepārvaramas varas jēdziena saturs. Pēc tam ir iespējams vērtēt jautājumu par nepārvaramas varas konstatēšanu konkrētu saistību izpildē, to ietekmi uz saistību izpildi un tiesiskajām sekām, kas no tā izriet. T.i., pēc būtības nepastāv vienkāršoti risinājumi, kas būtu piemērojami visā civiltiesisko attiecību spektrā, bet katra situācija ir atsevišķi vērtējama.

Ievērojot minēto, nav iespējams sniegt viennozīmīgu atbildi par ārkārtējo situāciju kā nepārvaramas varas apstākli un tās tiesiskajām sekām, kas būtu izmantojama jebkādu civiltiesisku attiecību risināšanā. Izpildvara arī nav tiesīga iejaukties civiltiesisku attiecību īstenošanā, piemēram, nosakot, kādos gadījumos ir uzskatāms, ka ir iestājušies nepārvaramas varas apstākļi un kā tie ietekmē konkrētas civiltiesiskas attiecības. Tas ir pašu tiesību piemērotāju (saistības pušu) un, strīdus gadījumā, tiesas ziņā. Līdz ar to arī nepastāv iespēja, ka šis jautājums kaut kādā veidā tiktu regulēts ar valdības rīkojumiem.

Kas ir nepārvarama vara?

Latvijas Republikas normatīvajos aktos nav noteikta nepārvaramas varas definīcija. Arī citur pasaulē nepastāv universāla nepārvaramas varas definīcija. Juridiskajā literatūrā ar nepārvaramu varu tiek saistīts notikums, ko raksturo četras pazīmes:

- no tā nav iespējams izvairīties un tā sekas nav iespējams pārvarēt;
- saprātīga persona līguma slēgšanas brīdī to nevarēja paredzēt;
- tas nav noticis puses vai tās kontrolē esošas personas rīcības dēļ;

- tas saistību izpildi ne tikai apgrūtina, bet padara neiespējamu.¹ Līdzīgi nepārvaramas varas jēdzienu savā praksē ir tulkojusi arī Augstākā tiesa.² Vienlaikus jāuzsver, ka puses līgumā var būt pašas noteikušas, kādus gadījumus tās uzskata par nepārvaramas varas apstākļiem.

Papildus jāuzsver, ka ir svarīgi nošķirt nepārvaramas varas gadījumus no līguma izpildes grūtībām, kad kāds notikums būtiski maina līguma līdzsvaru, taču nepadara tā izpildi neiespējamu³. Nepārvaramas varas gadījumā saistību izpilde ir neiespējama, bet līguma izpildes grūtību gadījumā, tā var būt ļoti apgrūtināta, bet joprojām iespējama. Nepārvaramas varas gadījumā saistību izpildes neiespējamība ir tiešās nepārvaramas varas notikuma radītās sekas, nevis citi notikumi vai šī saistību neizpilde, kas pastarpināti noved pie grūtībām izpildīt citas saistības. Esošās ārkārtas situācijas kā nepārvarama šķēršļa vispārināšana uz jebkādam civiltiesiskām saistībām Tieslietu ministrijas ieskatā varētu novest pie vispārējas tiesību ignorēšanas un secīgas civiltiesiskās aprites sabrukuma. Tādēļ jāuzsver, ka saskaņā ar Civillikuma 1587. pantu līgumi ir jāpilda un jārisina radušās grūtības to izpildē.

Ievērojot minēto, ārkārtējo situāciju kā tādu pasludināt par nepārvaramas varas apstākli nav iespējams, jo tā pēc būtības neliedz personām izpildīt saistības. Vienlaikus ārkārtējās situācijas ietvaros noteiktie ierobežojumi var vairāk vai mazāk ietekmēt konkrētas saistības. Ārkārtējā situācija vai ar to noteiktie ierobežojumi nekādā veidā netraucē izpildīt maksājuma saistības un nebūs uzskatāma par nepārvaramas varas apstākli attiecībā uz maksāšanas pienākumu, lai arī ārkārtējās situācijas ietekme uz tautsaimniecību var radīt grūtības personām veikt maksājumus. Vienlaikus, piemēram, Ministru kabineta noteiktais aizliegums organizēt klātienes mācību procesu ir nepārvaramas varas apstākļi attiecībā uz saistību nodrošināt klātienes mācību procesu. Bet tas netraucē nodrošināt mācību procesu vispār. Vienlaikus, ne visās jomās mācību procesu ir iespējams organizēt attālināti.

Uz valsts robežām noteiktie ierobežojumi var radīt nepārvaramu šķērslī saistību izpildīšanai vispār (pasažieru pārvadājumos) vai, piemēram, apgrūtināt saistību izpildīšanu noteiktos termiņos, jo robežu šķērsošana notiek daudz lēnāk. Noteiktie ierobežojumi var būt un var nebūt nepārvarama vara, jo nozīme ir konkrētas lietas apstākļiem. Ja pirms ārkārtējās situācijas izsludināšanas nodibinātās saistībās šādi ierobežojumi būtu uzskatāmi par tādiem, kurus nevarēja paredzēt, tad saistībās, kas nodibinātas pēc ārkārtējās situācijas izsludināšanas, šādi ierobežojumi bija sagaidāmi, un vēlāk arī zināmi.

Tādējādi katrā konkrētā situācijā, atkarībā no apstākļiem un saistību rakstura risinājumi var būt dažādi. Ir tādi gadījumi, kuros saistības var izpildīt, bet citādā veidā, ir gadījumi, kuros saistību izpilde ir atliekama, ir gadījumi, kuros saistību izpildei zūd jēga un ir risināms jautājums par to izbeigšanu, jo tās tika nodibinātas, tikai lai izpildītu noteiktā laikā.

Kādas ir nepārvaramas varas tiesiskās sekas?

Nepārvaramas varas iestāšanās gadījumā var būt gan likumiskas, gan līgumiskas tiesiskās sekas. Līgumisko seku kontekstā jānorāda, ka, tāpat kā puses var būt pielīgušas gadījumus, kurus tās uzskata par nepārvaramas varas apstākļiem, puses var būt pielīgušas arī konkrētas tiesiskās

¹ Torgāns K. Saistību tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 73. lpp.

² Skat. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 26. janvāra sprieduma lietā Nr. SKC-11/2011 7.-8. lpp.

³ Turpat, 1. lpp.

sekas, kādas iestājas šādos gadījumos. Atbilstoši līgumu slēgšanas brīvības principam šādi līgumu noteikumi var būt dažādi.

Jautājumā par likumiskām sekām informējam, ka nepārvaramas varas sekas pašas par sevi nav atbrīvošana no saistībām. Nepārvarama vara, piemēram, var būt iemesls, lai konkrētus zaudējumus atzītu par nejausiem (tādiem, kuru nav jāatlīdzina; Civillikuma 1773. pants), vai personu, kas nav izpildījusi saistību, atbrīvotu no tai nelabvēlīgām saistības izpildīšanas nokavējuma sekām (Civillikuma 1657. pants). Bet nepārvaramas varas apstākļi paši par sevi neatbrīvo personu no pienākuma izpildīt saistību vispār.

Ja aplūko Civillikuma noteikumus par saistības izpildīšanas nokavējumu, tie paredz, ka nokavējuma gadījumā no parādnieka vēl joprojām var prasīt saistības izpildīšanu (Civillikuma 1661. pants), turklāt nokavējums uzliek parādniekam pienākumu pilnā mērā atlīdzināt kreditoram visus zaudējumus (Civillikuma 1662. pants). Nokavējums izraisa arī citas sekas, kā pienākumu maksāt procentus (Civillikuma 1759. pants) vai tās, kas attiecas uz pušu izmantotiem saistību pastiprināšanas līdzekļiem (līgumsods, u.c.). Tāpat arī kreditors nokavējuma gadījumā var prasīt līguma atcelšanu (Civillikuma 1663. pants). Ja nepārvarama vara ir bijusi pamats saistības izpildīšanas nokavējumam, kā jau minēts, Civillikums paredz iespēju atbrīvot parādnieku no pienākuma segt zaudējumus vai iespēju, ka parādnieks ir atsvabināms arī no citām negatīvām nokavējuma sekām. Tomēr Civillikums neparedz parādnieka atbrīvošanu no saistības.

Var būt arī gadījumi, kuros nepārvaramas varas iestāšanās var būt tiesisks pamats atbrīvot personu no saistībām, it īpaši, ja nepārvaramas varas apstākļi izraisa saistību izpildīšanas neiespējamību abām pusēm. Tādi, gadījumi attiecībā uz nomas attiecībām ir minēti Civillikuma 2147. pantā. Tomēr jāuzsver, ka arī gadījumi, kuros nepārvarama vara rada pilnīgu saistību izpildīšanas neiespējamību (t.i., ir pamats prasīt līguma tūlītēju izbeigšanu), reti novedīs pie tā, ka pušu starpā vairs nav nekādu tiesisku attiecību vai prasījumu. Saskaņā ar Civillikumu (Civillikuma 2369.-2392. pants) nevienam nav tiesības netaisni iedzīvoties otram par ļaunu un uz tā rēķinu. Jau minētais Civillikuma 2147. pants paredz nomas maksas atkrišanu un veikto maksājumu atdošanu, kaut arī nedz iznomātājs, nedz nomnieks nav vainojams pie tā, ka nomas objektu nav bijis iespējams lietot nepārvaramas varas dēļ. T.i., pēc būtības zaudējumus šādā situācijā cieš abas puses.

Nepārvaramas varas notikums, kas padara neiespējamu saistību izpildīšanu, pats par sevi nenozīmē, ka puse var paturēt otras puses izpildījumu (piemēram, samaksu), lai arī var būt risināms jautājums par parādnieka jau paveikto saistību izpildīšanai un ar to saistītajām parādnieka izmaksām (uz to norāda arī Civillikuma 2392. pants).

Apkopojot visu minēto, informējam, ka Tieslietu ministrijas ieskatā ārkārtējā situācija vai tās sakarā noteiktie valsts ierobežojumi lielākajā daļā gadījumu nebūs uzskatāmi par nepārvaramu varu, kas padara saistību izpildīšanu neiespējamu vispār. Tajos gadījumos, kur noteiktie ierobežojumi konstituē nepārvaramas varas iestāšanos, saistību izpildīšanas nokavējuma gadījumā parādnieks var nebūt atbildīgs zaudējumu atlīdzību, kā arī var tikt atsvabināts no citām negatīvām nokavējuma sekām, bet no tā var prasīt saistības izpildīšanu. Tajos gadījumos, kur saistību izpildīšana ir neiespējama vispār un saistības ir izbeidzamas, nepārvaramas varas esamība vēl nenozīmē, ka pušu starpā vairs nebūs nekādu prasījumu, jo kreditors var atprasīt sevis izpildīto, ja parādnieks tā dēļ iedzīvojies. Vienlaikus visu minēto var ietekmēt līgumā pušu pielīgtais attiecībā uz to, kā dažādi notikumi ietekmē pušu nodibinātas saistības.

Kādas citas tiesību normas ietekmē civiltiesiskas attiecības jautājumā par saistību izpildīšanas nokavējumu?

Civillikuma 1657. pantā, kā tiesisks pamats parādnieka atsvabināšanai no papildu negatīvām sekām, kas iestājas ar izpildīšanas nokavējumu, ir minēts ne tikai nepārvaramas varas izraisīts nokavējums, bet arī gadījumi, kad parādnieku nevar vainot ne uzmanības trūkumā, ne vispār vieglprātībā vai nolaidībā. Līdz ar to Civillikums pieļauj parādnieka atsvabināšanu no nokavējuma sekām arī tādos gadījumos, kas nav nepārvarama vara. Tomēr šīs normas piemērošana ir atkarīga no tā, vai pusēm ir vienots priekšstats par šo apstākļu iestāšanos, jo, šādi sapratnei neesot, to var piemērot tikai tiesa. Tomēr atkārtoti jāuzsver, ka šī tiesību norma neatbrīvo personu no pienākuma izpildīt saistību.

Papildus informējam, ka saistībā ar ārkārtējo situāciju ir pieņemts likums "Par valsts apdraudējuma un tā seku novēršanas un pārvarēšanas pasākumiem sakarā ar Covid-19 izplatību". Minētais likums paredz virkni valsts atbalsta pasākumu, lai mazinātu grūtības pārvarēt šī brīža ekonomisko situāciju. Tāpat arī minētā likuma 30. pants nosaka, ka laika posmā no 2020. gada 1. aprīļa līdz 2020. gada 1. septembrim nokavējuma procenti par civiltiesiskas saistības izpildīšanas nokavējumu nevar pārsniegt likumiskos procentus. Ņemot vērā, ka ir paredzams vispārējs ekonomiskās aktivitātes sarukums, tika izstrādāta šī tiesību norma, kuras mērķis ir mazināt papildu negatīvās sekas, kas iestāsies tiesību subjektiem, kuriem būs grūtības izpildīt civiltiesiskas saistības šajā laikā. Tā attiecas tikai uz nokavējuma procentiem, bet ne uz citām nokavējuma sekām (zaudējumu segšanas pienākuma, līgumsoda, u.c.), jo pretējā gadījumā būtu iespējama arī ļaunprātīga vai neattaisnojama saistību izpildīšanas kavēšana tādos gadījumos, kuros esošā situācija neietekmē saistības. Tādēļ plašāku risinājumu īstenošana, kas atbilst konkrētas situācijas apstākļiem, paliek pašu saistības pušu vai tiesas ziņā.

Noslēgumā uzsveram, ka, tā kā ar civiltiesiskām attiecībām tiek īstenota praktiski visa tiesību subjektu saimnieciskā dzīve, nepastāv universāli un vienkārši risinājumi, ko valsts varētu ieviest šādās situācijās. Lai arī pastāv nepieciešamība mazināt negatīvās sekas, kas iestājas tiesību subjektiem, kuriem ir grūtības izpildīt saistības, tiesiskajai videi ir jābūt tādai, kas motivē personas izpildīt saistības. Katra saistības neizpildīšana rada tiesību aizskārumu un kaitējumu citam tiesību subjektam. Tādēļ saistību vienkārša nepildīšana ir grūtību pārņemšana uz citiem tiesību subjektiem. Lai arī ir paredzēti, tiek ieviesti un pastāvīgi uzlaboti dažādi valsts atbalsta pasākumi, šādos apstākļos ir nepieciešama arī pašu tiesību subjektu iesaiste un savstarpēja sapratne jautājumu risināšanā. Ir svarīgi, ka paši saistību dalībnieki apzinās esošās situācijas ietekmi uz mums visiem un meklē risinājumus, lai savas saistības izpildītu, grozītu atbilstoši šī brīža apstākļiem, vai izbeigtu un risinātu jautājumu par tā rezultātā radušos prasījumu savstarpēju izpildi.